

mi történik világunkban. Információkkal rendelkezünk, de kérdés, hogyan lehet a téveszméket, az ideologikus torzításokat, a rendszerszintű hazugságok gyakorlatát megszüntetni. Ez minden egyes egyén esetében a problémákhoz való odafordulást, nyitottságot, aktivitást, toleranciát és az egymás iránti jóindulatot igényli. Azaz szemléletváltást követel.

Veress Károly könyvében, számomra rendkívül szimpatikus módon, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a leglényegesebb kérdések nemcsak megválaszolatlanok, hanem lényegük szerint megválaszolatlanok, mert a kategorikus válaszok

megengedhetetlenül általánosítóak. A kérdések megválaszolhatatlanságából számára nem az következik, hogy ezekről a kérdésekről nem érdemes beszélni – ellenkezőleg: éppen ezek a kérdések azok, amelyeket minden időben újra és újra fel kell tenni, másképp nem beszélhetünk igazi megértésről. A megértés ugyanis, ahogyan a szerző is folytonosan nyomatékosítja, nem az időtlen, igaz állítások fellelése, hanem folytonos, meg nem szűnő rákérdezés, változó perspektívákból való bevilágítás a dolgokba.

Láng Márk

Húsz év filozófiai teljesítménye négy kötetben

Fehér M. István: Filozófia, történet, értelmezés. Hermeneutikai tanulmányok (2000–2020) I, II, III, IV. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2020, 2021. 514, 494, 536, 550 old.

2020-ban és 2021 kora tavaszán négy nagy formátumú, kemény borítójú kötet látott rendre napvilágot a budapesti L'Harmattan Kiadónál, egy sorozat részeként, *Filozófia, történet, értelmezés* címmel. Szerzője a 2021 júniusában hosszas betegség következtében elhunyt Fehér M. István filozófiatörténész, Széchenyi-díjas egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A kötetsorozat alcíme – *Hermeneutikai tanulmányok (2000–2020)* – konkrétan utal a kiadvány tartalmára. A négy kötet mintegy 2100 oldal terjedelemben gyűjti egybe, rendezi – igen találóan – „tematikus tömbökbe” és teszi közzé a professzor életének utolsó két évtizedében keletkezett nagylélegzetű filozófiai tanulmányait, hangsúlyosan a hermeneutika témakörében. A tanulmánygyűjteményhez írt *Előszó*ban Fehér M. István mindjárt az első sorokban leszögezi, hogy ezzel a kiadvánnyal tulajdonképpen egy két évtizedes szakmai elvárásnak tesz eleget. Ugyanis 2001-ben jelent meg a *Hermeneutikai tanulmányok I.* című kötete, a szerzőnek a filozófiai hermeneutika kifejtésére, megalapozására irányuló addigi tanulmányainak a foglalata, a folytatás ígéretével. A folytatás azonban

az időközben keletkező írások összegyűjtését célzó újbóli nekirugaszkodások, újratervezések, félbehagyások során rendre elmaradt. Időközben a magyarországi, valamint a német, angol, francia, olasz nyelvű szakfolyóiratokban, közös tanulmánykötetekben, konferenciakiadványokban közölt, gondos, körültekintő alaposággal kidolgozott tanulmányok igencsak felgyűltek, s egyre sürgetőbbé vált az egy helyen való újraközlésük. Ezt a célt szolgálták élete utolsó éveiben a szerzőnek a jelen kötetek létrehozására irányuló heroikus szellemi erőfeszítései, a betegséggel dacoló kitartó, fegyelmezett munkálkodása. Nem pusztán a különféle helyeken már publikált tanulmányok összeválogatásáról és kötetbe rendezéséről van szó. Amellett, hogy az összegyűjtött szövegek mindegyike önmagában is mind a módszeres, tudományos kidolgozottság, mind a nyelvi-gondolati megformáltság tekintetében a legmagasabb szintű szakmai igényességgel kimunkált teljesítménynek számít, a négy kötet előállítását a szerző további munkálatok elvégzésére, számos részfeladat megoldására sarkallta. Ezek felölelték a sorozatos koncepciózus rendezési döntések meghozatalát,

Veress Károly (1953) – filozófus, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár, veresskaroly53@gmail.com

kiegészítések, betoldások, a problémák sűrűjében eligazító magyarázatok megírását, az olykor akár (több)oldalny terjedelmű lábjegyzetekbe foglalt hivatkozások, kereszt-hivatkozások kibővítését, kiterjesztését, pontosítását, a négy kötet mindegyikének a végén elhelyezett névmutatók összeállítását, ami egy ilyen volumenű szövegtörzset esetében ugyancsak gígszí alkotói és szerkesztői vállalkozásnak számít.

A négy kötet összeállítása és szerkesztése során a szerző mindvégig tudatában van – s ennek az *Előszó*ban hangot is ad –, hogy az igencsak szer-teágazó tematikájú és különböző időszakokban, többnyire sajátos alkalmak (konferenciák, szakmai értekezletek, vendéglőadások, kutatási projektek) motivációs horizontjában életre hívott tanulmányok egységes kötetbe rendezésére nincs megnyugtató megoldás. Nyilván, elsőként mindjárt felmerül a sorrend kérdése. A filozófiatörténeti tájloztság hajlamos a kronologikus sorrend mellett döntést favorizálni. Fehér M. István ehelyett mégis inkább a tematikai súlypontok előnyben részesítését választja, ami lehetővé teszi a tartalmilag hasonló, de keletkezési idejük tekintetében akár távoli írások egyazon tematikus blokkban való elhelyezését. Ez inkább megfelel a hermeneutikai szerkesztési szempontokhoz való igazodásnak, ami egybevág az egyes tanulmányok többnyire hermeneutikai jellegével – de ez korántsem azt jelenti, hogy az egyes tanulmányok kimondottan hermeneutikai kérdésekről szólnak, hanem inkább azt, hogy a kötetek szerkezeti felépítésében, a tanulmányok elrendezésében hermeneutikai szempontok is érvényesülnek –, illetve a szerző azon meggyőződésével, hogy a filozófia szövegei s így a hozzájuk fűződő további elgondolások, értelmezések voltaképpen „hozzászólások”, „közbeszólások” az európai filozófiai hagyomány egészét felölelő nagy, átfogó, mindig nyitott és továbbhaladó beszélgetési folyamathoz. Ennek során a szerző tanulmányai is ahhoz a gadameri meglátáshoz próbálnak illeszkedni, miszerint a résztvevők egyike sem kezdeményezni próbálja a beszélgetést, hanem inkább bekapcsolódní próbál a már mindig is történő filozófiai beszélgetés folyamatába. Annál is inkább, mivel az utólag tanulmányokká formált konferencia-előadások vagy a

kutatási projektek körében szakmai értekezleteken elhangzó előadások jórészt szóbeli beszélgetésekhez is kötődnek, mint ahogy az egyes szövegek az egymásra vonatkozásuk intertextuális közegében életre kelő dialógus textuális partnereiként nyílnak meg egymás irányában, és bírják szóra egymást. Ezt szolgálja a rengeteg lábjegyzet is, amelyek – anélkül, hogy a főszövegek értelmi összefüggéseit befolyásolnák vagy megzavarnák – sokszor kereszt-hivatkozások formájában nyílnak meg kitekintési, kapcsolódási, továbbgondolási utakat más tanulmányok irányába. Egy ilyen egybegyűjtő vállalkozás esetén elkerülhetetlenek a kisebb-nagyobb tematikai átfedések, néha ismétlődések. Előfordul, hogy ugyanaz a kérdéskör két vagy több tanulmányban is tárgyalásra kerül, ám más-más fajsúllyal, esetleg eltérő megközelítésben és kontextusban. Az ilyenyszerű ismétlődések mégsem mechanikusak, mivel ugyanaz a problematika vagy értelemtartalom különböző módon megfogalmazva, más-más oldalról megvilágítva jelenik meg.

Az írások tematikus tömbökbe rendezése azzal a nehézséggel is együtt jár, hogy számos tanulmány esetében nem dönthető el egyértelműen valamely tömbbe való tartozása. Vannak tanulmányok, melyek más tömbökben helyet kapó tanulmányokkal is egymás mellé kerülhetnének, s témája szerint számos írás több blokkba is besorolható lenne. Ugyanis a tematikus blokkok pontos körülhatárolása sem jelent egyszerű kérdést, inkább csak orientatív jellegű lehet. Ezért – amint erre a szerző is rámutat – az egyes kötetekben valamiféle olvasási sorrend vagy kötelezettség sincs előírva. A tanulmányok szabadon is olvashatók. Valamely tanulmány megértése nem feltételezi az előtte levőnek vagy az utána következőnek a beható ismeretét. Az olvasó tehát a négy vaskos kötetben nem egy fejezetekre tagolt szisztematikus művel találkozik; a tematikus blokkok – melyek sorszámozása kötetenként nem is különül el, hanem egyik kötetről a másikra halad tovább – nem viselkednek önálló fejezetekként, és bármikor kikerülhetők, átugorhatók, vagy éppenséggel önálló tanulmányozásra kijelölhetők az olvasó érdeklődésének megfelelően. Mégis, a négy kötet áttanulmányozása az olvasóban azt a benyomást keltheti – ha akár

a munka egészére, akár külön-külön csak az egyes tanulmányokra összpontosít –, hogy mindaz, amivel itt találkozunk, egy organikus szemléleti-gondolati egységbe szerveződik, s tematikai tekintetben is ez adja meg a látszólag igencsak változatos kérdéseket tárgyaló tanulmányok értelmi kapcsolathálójának a koherenciáját. Ez az egységesség már nem kimondottan csak az olvasottakra vonatkozik, hanem ugyanolyan mértékben utal a szerző által kifejtett filozófiai munkálkodásra, e teljesítmény nemcsak mennyiségileg kifejezhető arányaira, hanem minőségi megvalósításaira is. Anélkül, hogy az olvasó valamiféle „összegyűjtött műveket” kapna kézbe ezekben a kötetekben, két évtizedet felölelő filozófiai kutató- és alkotótevékenység megkerülhetetlen természetével, egy filozófusi életmű markánsan artikulálódó személyiségjegyeivel és a még rendelkezésre álló élet(idő) horizontjában végbevitt kiteljesítési törekvéseivel találkozunk.

2.

Fehér M. István a modern és jelenkori filozófia körében végzett kutatásai során a német idealizmus, a fenomenológia, az egzisztenciafilozófia, a neomarkizmus, a filozófiai hermeneutika beható vizsgálatával foglalkozott. Kutatási területei felölelték Kant, Schelling és Hegel filozófiájának, a husserli fenomenológiájának, Martin Heidegger, Lukács György, Jean-Paul Sartre filozófiai munkásságának, Hans-Georg Gadamer filozófiai hermeneutikájának, a hozzá kötődő humanista és hermeneutikai hagyománynak, a XX. századi német, francia, olasz filozófiának a kérdésköreit. Érdeklődése kiterjedt a főbb gondolkodási irányokat formáló filozófiai viták lefolyására és eredményeire is. Fogékony volt az interdiszciplináris kutatások iránt, behatóan foglalkozott a filozófia és az irodalomtudomány határterületein felmerülő kérdésekkel, eszmetörténeti vizsgálódásokkal. Szakterületének nemzetközileg elismert kutatója volt, aki élénk szakmai és baráti kapcsolatokat ápolt Heidegger-tanítványokkal, a filozófiai hermeneutikának az idős Gadamer körül csoportosuló képviselőivel. Kutatásai több monográfia megírásához vezettek,

melyek közül kiemelkedik a Martin Heideggerről írt könyve; emellett tanulmánykötetek, konferenciakötetek szerkesztője, számtalan magyar, német, angol, francia, olasz nyelvű tanulmány fűződik a nevéhez; foglalkozott Heidegger- és Gadamer-művek fordításával is. Eredményeit nemzetközi filozófiai konferenciákon, egyetemeken, tudományos társaságokban tartott előadásokon ismertette.

Fehér M. István kreatív, innovatív filozófiatörténész volt, aki nem állt meg a tanulmányozott filozófiai teljesítmények elemző, összegző, szintetizáló bemutatásánál, hanem a nagy elődökben és kortársakban aktív gondolkodásra ösztönző partnerekre talált, s a velük folytatott intenzív filozófiai párbeszéd során a saját filozófiai szemléletén, újszerű meglátásainak, eredeti elgondolásainak a kidolgozásán munkálkodott. Alkotó gondolkodói törekvései a leginkább hermeneutikai horizontban feltáruló humanista hagyomány értékeinek az érvényesítésére, a kortárs tapasztalatokkal folytatott dialógusba való bevonására, a lét és értelem mélyebb összefüggéseinek a feltárására, a szót értés és a hermeneutikai jóindulat esélyeinek a megvilágítására összpontosultak. Figyelmét a filozófiai szkepszis és kritika kérdései, a vita és a dialógus művelésének a feltételei sem kerültk el, különös tekintettel a filozófiai hermeneutika kínálta lehetőségekre, miközben e lehetőségek határait is képes volt felmutatni, mintegy a „hermeneutika keresztjeként”. Szakmai habitusát, emberi hozzáállását kifogástalan felkészültség és hozzáértés, a tudományos értékek feltétlen tisztelete, a filozófiai kutatásai és kollegiális kapcsolatai során tanúsított nyitottság, szerénység és alázat jellemezte.

A fentebbi jellemzés szellemében úgy vélem, mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a mostanság szemlézett kötetekbe foglalt tanulmányok magára a szerzőre utalnak hangsúlyosan, őt (re)prezentálják, széles skálán és magas minőségi szinten téve láthatóvá a kutatási érdekeltégeit és területeit, szakmai életútjának a főbb irányait, filozófusi alkotását és beállítódását, kutatói professzionalizmusát és morális arculatát, s mindezek életműszerű kiteljesedését húsz év megfeszített munkája során. Bár a négy kötetbe foglalt írások önmagukban és összességükben nem

alkotnak meg egy életművet – hisz ahhoz Fehér M. István esetében az előző évtizedekben keletkezett számos komoly filozófiai teljesítmény adódik hozzá –, de egy kiforrott életmű meghatározó komponenseire, organikus logikai és szerkezeti architektónikájára, a filozófus-szerző kimeríthetetlen szellemi gazdagságából táplálkozó önkiteljesítő folyamataira kétségtelenül utalnak. Ennek illusztrálására megpróbáljuk vázlatosan áttekinteni a négy kötetet kitevő tanulmányok sokaságát, felvillantva néhány kapcsolódási pontot a bonyolult tartalmi-hálózati összefüggésekben. Nyilván egy ilyen figyelemkeltő(nek szánt) szemlézés értelemszerűen nem képes alkalmas terepet nyújtani a négy terjedelmes kötet részletes tartalmi ismertetéséhez, és átfogó kritikai vizsgálatához. Azzal viszont számot vehetünk, hogy a szerző a maga sajátos gondolkodói módján milyen nagy és aktuális filozófiai problémakörökhöz szól hozzá, milyen filozófiai vitákba kapcsolódik be, hogyan pozicionálja a mindvégig következetesen érvényesített hermeneutikai szemléletet és beállítódást a vizsgált – sokszor nem hermeneutikai természetű vagy fogantatású – filozófiai kérdésekkel kapcsolatban.

3.

A négy kötet összesen 69 (az *Utószóval* együtt 70) írást tartalmaz 16 tematikus tömbbe elrendezve.

Az első kötetben olvasható tanulmányok témakörei tágabb értelemben a filozófia, a filozófiatörténet és a hermeneutika köré szerveződnek. A kötet anyaga három nagy tömbbe szerveződik: *Hermeneutika és...*; *Hermeneutikai fogalmak és problémakörök – a hermeneutika önazonosságára – hermeneutika és fenomenológia; Filozófusok vitái, disputái – hermeneutika és a „vitaelmélet”*. Ezek kapcsán jól kirajzolódnak a Fehér M. Istvánt foglalkoztató kutatási területek és súlypontok. A *Hermeneutika és...* igencsak találó és beszédes „fejezet”-cím, mivel már első rátekintésre is valósággal láttatja, hogy a hermeneutikának milyen szerteágazó kapcsolathálója bontakoztatható ki a filozófia más területei irányába, és milyen filozófiai dimenziói domboríthatók ki ezeknek a kötődési szálaknak a mentén. Olyan kérdéseket

feltéve olvashatunk elmélyült vizsgálódásokat, nyerhetünk megfontolandó érveket, hogy: lehetséges-e valamiféle viszony a hermeneutika és a demokrácia között, rejlik-e a hermeneutikai foglalatosságban a társadalmi együttélést elősegítő közösségépítő erő? Elgondolható-e a tudomány mint közösség, és miként gondolható el a tudomány mint nyelv, a hermeneutika lehetséges nyelvfilozófiai kihatásaira is vonatkoztatva? Miképpen nyílik meg a hermeneutika etikai dimenziója? Miben rejlik a hermeneutika szerves kapcsolata a humanizmussal, a humanista hagyománnyal? Milyen tanulságok nyerhetők a tudomány és/mint beszélgetés összefüggéseinek vizsgálatából a hermeneutikának mint lehetséges filozófiának a létmódjára, a módszerhez való sajátos viszonyára vonatkozólag? És végül – intézményi síkon – miként tárul fel az egyetem és az egyetemi képzés hermeneutikai tartalma? A második tömb írásai mondhatni áttételesen – hangsúlyosan a fenomenológiához való viszonya irányából, két fenomenológiai súlypontú tematika részletező tárgyalása folytán – világitanak meg a hermeneutika önazonosságát hordozó és önértelmezését megjelenítő hermeneutikai fogalmakat és kérdésköröket, mint a „helyes” értelmezés és a megértés feltételeinek tekintett előítéletek kérdését, az előítéletekkel kapcsolatos előítéletek vizsgálatára is kitérve. A harmadik tömbbe foglalt írások nemcsak a legszámosabbak, hanem a legizgalmasabbak is a tekintetben, hogy egy helyen és beszédes intertextuális összefüggéseket felvillantva teszik lehetővé a filozófusok között végbement viták áttekintését és tanulmányozását: mind a kortárs filozófiai élet sok irányba tovagyűrűző vitaeseményeit – a Gadamer–Derrida-vitát, (amely két tanulmányban is helyet kap), a Cassirer és Heidegger közötti davosi vitát, a pozitívizmusvitát, Dilthey és Husserl levélváltását –, mind pedig a filozófiai hagyomány szerves részévé vált, mondhatni klasszikusnak minősülő vitákat – a Fichte–Schelling-vitát, a Schelling–Hegel-vitát, az idealizmus kritikáját a poszthegeliánus filozófiában –, amelyek jelentős hatást fejtettek ki a XIX. századi filozófiai gondolkodásra. Sorra kerülnek szóbeli és írott szövegek útján lefolytatott viták, különféle filozófiai írásokban, művekben, levélváltásokban

tetten érhető szellemi konfrontációk. Fehér M. István e tanulmányaiban nem pusztán a filozófiai viták valamiféle számbavétele és leltározása történik, amit jól igazolnak a hermeneutika és a vitaelmélet viszonyára vonatkozó utalások és fejtegetések, a viták elő- és utótörténetére való kitérések, a viták határai megvonására irányuló törekvések. Különösképpen foglalkoztatják a szerzőt a filozófiai vitákban rejlő hermeneutikai lehetőségek és etikai korlátok, a szót értés feltételei, a kommunikáció problémái, jelesül az a kérdés, hogy képesek-e a különféle filozófiai nézetrendszerek kommunikálni egymással? Úgyszintén nem hagyja figyelmen kívül a vita és a kritika viszonyát sem, számos vonatkozásban pontosítva a lényegi különbségeket és a lehetséges átfedéseket. Mindezek vizsgálata alkalmat nyújt a szerzőnek a saját – hermeneutikai inspirációjú – vitakoncepciójának a körvonalazására is. Az, hogy mennyire központi kérdéskör Fehér M. Istvánnál a vitatéma, az a tény is jelzi, hogy e tematikus tömbbel korántsem merül ki a viták vizsgálata, hanem különféle további összefüggésekben és más tömbökbe beillesztett tanulmányokban ez újból és újból visszatér. Így a második kötetben, az irodalom és filozófia viszonyának tárgyalása során a szerző a Babits–Lukács-vita vizsgálatára is sort kerít, összefüggésben a *Nyugat* c. folyóirat és a filozófia viszonyával, illetve a pozitívizmus, szcientizmus, esztéticizmus beszüremlésével e viszonyok alakításába. A pozitívizmusvita értelmezésére és téziseinek a bővebb kifejtésére pedig a negyedik kötet utolsó tömbjében elhelyezett tanulmányokban kerül sor.

A második kötetben elhelyezett tanulmányok ugyancsak három tömbbe szerveződnek: *Hermeneutika, teológia, vallásfilozófia – érintkezési pontok és elágazások; Filozófia, filológia, hermeneutika, nyelvtudomány – kölcsönös egymásrautaltság; Hermeneutika és irodalom – hermeneutika és esztétika – hermeneutika és human tudományok*. A tematikus tömbök címei nemcsak a vizsgált témaköröket jelzik, hanem a hermeneutikához való viszonyulásuk módját is azoknak a szellemi területeknek az esetében, amelyek itt kerülnek megvilágításra és tárgyalásra. Az első tömb tanulmányaiban a szerző

számos érintkezési pontot és elágazást tár fel egyrészt a hermeneutika, másrészt a teológia és vallásfilozófia bonyolult összefüggéseiben. A szerző figyelmének a fókuszában itt – a létmegértés és a hit filozófiai összefüggéseire való tekintettel – Heidegger korai vallásfenomenológiai előadásai, illetve – a megismerés és morál viszonylatában – Rorty ironiával és szolidaritással kapcsolatos gondolatai, valamint a Rorty–Sartre–Gadamer-„háromszög” főbb kapcsolódási pontjai állnak. Fontos kutatási kérdéskör a szerző számára a hermeneutika és a filológia, valamint a hermeneutika és a nyelvtudomány viszonya, melynek tekintetében – túl a világosan artikulálható különbségeken – a kölcsönös egymásrautaltságot hangsúlyozza hermeneutikai nézőpontból a második tömbbe foglalt tanulmányokban. Szóba jönnek itt olyan kérdéskörök, mint a szövegkritika, a hatástörténet, interpretáció, a szó, jel, jelentés, illetve a szó szerinti jelentés kérdései, és kifejtésre kerül a strukturalista-szemiotikai nyelvfelfogás, ugyancsak hermeneutikai nézőpontból. A harmadik tematikus tömbbe olyan tanulmányok illeszkednek, melyek a hermeneutikának s tágabb értelemben a filozófiának az irodalomhoz, az esztétikához és a retorikához való viszonyát vizsgálják, tekintettel az irodalmi szöveg és a filozófiai szöveg, a bizonyítás, a retorika, a logika és az érvelés különbségeire és eltérő funkcióira. A referenciapontok ez esetben is Hegel, Heidegger, Gadamer idevágó elgondolásaiban és szöveghehelyeiben találhatóak. A vizsgálódás körét itt a szerző a szóbeliség és írásbeliség viszonyára, valamint a medialitás problémájára is kiterjeszti. Végül – amint erre már utaltunk – egy sajátos eset – a *Nyugat* és a filozófia –, a Babits–Lukács-vita, valamint a fiatal Lukács esztétikai és irodalomelméleti koncepciója vizsgálatának szentelt tanulmányok zárják itt a sort.

Az előzőektől eltérően a harmadik kötet hat tematikus tömbbe sorolt tanulmányokat tartalmaz: *Hermeneutika és a filozófia önértelmezése – a filozófus identitása; Heidegger-értelmezések; Sartre-tanulmányok; Gadamer és a humanista vezérfogalmak; Kant és a kantianizmus; Hermeneutika és filozófiatörténet. Tanulmányok a német idealizmus és a posztidealista filozófia köréből*. Talán ez a tagolás

jelzi a leginkább azokat a nagy kutatási területeket, amelyek kijelölik Fehér M. István szakmai életútjának egy-egy szakaszát jellemző főbb foglalkozási irányokat, s az itt olvasható tanulmányok jól jelzik az ezekhez való ismétlődő visszatéréseket, a már régebben is vizsgált kérdések újabb és újabb koncentrikus körök mentén való bejárását és a feltáruló hermeneutikai összefüggések letisztulását. Ennek megfelelően itt egy helyre kerülnek Fehér M. István késői Heidegger-tanulmányai, hasonlóképpen kapnak helyet egy másik tömbben a késői Sartre-tanulmányok, s ugyanígy kerülnek egymás mellé a Kanttal és a kantianizmussal foglalkozó írások, valamint azok a Gadamerre vonatkozó tanulmányok, amelyek a filozófiai hermeneutikának a humanista vezérfogalmakkal való megalapozását vizsgálják. A kötet első és utolsó tematikus tömbjében a hangsúly a filozófiai hermeneutika és általában a filozófia önértelmezésének az elgondolására, a filozófia és identitás viszonyára, a filozófia és filozófiatörténet összefüggéseire és különbségeire, a filozófusi identitás mibenlétére helyeződik. De addig, amíg a kötet elején levő tanulmányok átfogóbb értelemben és a szerző saját gondolatai fejtegetésének is helyet adva tárgyalják ezeket a kérdéseket, a kötet utolsó tömbjét alkotó tanulmányok a szerzőnek a német idealizmus és a posztidealista filozófia területein született újabb kutatási eredményeit teszik hozzáférhetővé. Itt a hermeneutikai vizsgálódási perspektívába bekerülnek a német filozófiának a Kanttól Hegelig terjedő fontosabb gondolati ívei, a rendszer, szabadság és gondolkodás összefüggései, idealizmus és abszolútum kapcsolata Schelling, Kierkegaard gondolkodásában, a rájuk irányuló heideggeri kritika nézőpontját sem mellőzve, ahhoz, hogy Hegel fenomenológiai programja és a hozzáfűződő gadameri értelmezések kapcsán a gondolatmenet visszakanyarodjon az önmegismerés, az identitás és az idegenségtapasztalat kérdésköreire.

A negyedik kötet három tömbbe szerveződő írásai – *Filozófiatörténeti-hermeneutikai értelmezések, filológia és jelenkor; Lukács, Heidegger, Sartre – útban a hermeneutika felé; A pozitívizmusvita nyomában – útban a hermeneutika felé* – tekinthetők akár

egyfajta összegzésnek, de ugyanakkor ismétlődő és kiteljesítő visszatérésnek is ahhoz a tematikai sokszínűséghez és gazdagsághoz, amely az előző köteteket jellemzi. Az első tömbbe foglalt tíz tanulmányban rendre újból szóba kerülnek olyan alapvető filozófiai fogalmak és kérdések, amelyek a filozófia és történelem, filozófia és filozófiatörténet, filozófia és jelenkor viszonyával kapcsolatos hermeneutikai értelmezések hordozói: emlékezet és felejtés; az intencionalitás (Husserl, Heidegger, Sartre, Lévinas megközelítésében); a narratív identitás (Ricoeur, Tengelyi koncepciói mentén); a hagyomány létmódja; a filozófiatörténet filozófiai felfogása Russellnél; az irodalom filozófiája, illetve filozófia, tudomány, irodalom, valamint hermeneutika, kultúra, medialitás összefüggései; tudomány, filozófia, társadalom kapcsolata a racionalitás nézőpontjából; a karteziánus tudományeszmény hermeneutikai kritikája. A tömb utolsó két tanulmánya olyan mítoszok lebontásával kísérletezik, mint az analitikus és kontinentális filozófia közötti megkülönböztetés, illetve a filozófiai korkritikához fűződő elvárások és annak alkonya. A második tömbbe foglalt írások újból szembe-tesítik Lukács, Heidegger és Sartre nézeteivel – minden oldalról megvilágítva a Lukács–Sartre-, Heidegger–Lukács-, Sartre–Heidegger-párhuzamok mentén feltárt kölcsönös vonatkozásokat –, s azokkal a gondolati utakkal, melyek tőlük kiindulva a hermeneutika felé bejárhatóknak kínálkoznak. A kötet utolsó tömbjének írásai nemcsak újra veszik a pozitívizmusvita kérdéskörét, ez esetben is a hermeneutika irányába vezető utak megnyitásával kísérletezve, hanem számos adalékkal és kiegészítéssel is szolgálnak a filozófiatörténet és a filozófiai elmélet viszonyának a vizsgálatához a mai viták tükrében.

Utólag a negyedik kötetbe az eredeti kötettervben nem szereplő *Epilógust* is beiktatta a szerző, a kötet sorozat utolsó, azaz XVI. tematikus tömbjeként, *Heidegger és/vagy Gadamer* címmel. Az „és/vagy” beszédesen jelzi, hogy a szerző itt a saját rálátása szerint – mintegy visszatekintő módon, és anélkül, hogy bármelyik irányban is egyoldalúan állást foglalna – összegzi az elvégzett kutatásai tanulságait, még egyszer felmutatva az általa monografikus igénnyel

tanulmányozott két nagy kortárs gondolkodó hermeneutikai orientációiban fellelhető alapvető eltéréseket, és ugyanakkor az egységes és átfogó filozófiai hermeneutikai koncepció kimunkálását elősegítő és megalapozó kapcsolódási pontokat és érintkezési felületeket, számba véve azokat a lehetséges érveket is, amelyek – a nézőpont és megközelítési mód függvényében – ugyanolyan eséllyel szólhatnak a két gondolkodó viszonylatában a különbségtévesztések, illetve a folytonosság tételezése mellett.

Végül szólunk kell a négy kötet anyagát lezáró, a *Világmagyarázat és viláértelmezés. Különbségük értelmezhetősége* ugyancsak beszédes címet viselő *Utószó*ról is. A szerző itt a világgal való összebékítésre irányuló hegeli, viláértelmező filozófiai hagyomány és a marxi XI. Feuerbach-tézis – „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk” – által képviselt világmegváltoztató (egyúttal a filozófiát mint viláértelmezést tagadó) filozófiai törekvés – mint a kortárs filozófiai irányzatokban is fellelhető két alapvető filozófiai orientáció – viszonyrendszerében megkísérli tisztázni és rögzíteni az elméleti és gyakorlati filozófiai beállítódást ötvöző hermeneutikai filozófia helyét, szerepkörét a világban, illetve a világhoz való viszonyában. Fehér M. István itt a rá jellemző körülmekintő alapossággal mutatja ki, hogy „az értelmezésnek a marxi tézisben szereplő fogalma olyan vonásokat tartalmaz, amelyek a heideggeri-gadameri hermeneutikától idegenek, számára értelmezhetetlenek, csakúgy, mint a marxi tézis középpontjában álló fő ellentét, mely »viláértelmezés« és »világmagyarázat« között áll fenn”. (IV/529.) A hermeneutikai értelmezés-megértés ugyanis „világot konstituál”, tehát a világ megváltoztatása/megváltozása is szükségképpen vele jár. (IV/525.) Fehér M. István kimutatja, hogy az értelmezni – megváltoztatni fogalompár marxi szembeállításában *inkonzisztencia* érhető tetten, mivel – akár a hermeneutikai, akár a nem hermeneutikai értelmezésfogalmakra vonatkoztatjuk – „amit az értelmezés ellen felhoz, maga is értelmezés”. (IV/528.) A marxi Hegel-kritikának ez a (hermeneutikai) kritikája Fehér M. István számára alkalmat kínál arra,

hogy pozitív üzenetet fogalmazzon meg a filozófia (jövőbeni és mindenkori) sorsával kapcsolatban: az effajta inkonzisztencia éppen hogy azt igazolja, „hogy az értelmezéstől – s így a filozófiától – nem tudunk szabadulni”, az „főnixmadárhoz hasonlóan feltámad hamvaiból”; a filozófia kritikájából mindig új filozófia születik; „amit a filozófiával szembeállítunk, maga is filozófiaként lepleződik le”. (IV/528.) A jelzett kontextusban a hermeneutika „demokratizmusát” sem mulasztja el újfent felvillantani: „A hermeneutika olyan filozófia, amely miközben helyet kér magának, helyet ad, vagy helyet teremt, helyet szorít másoknak is.” (IV/528.) S végül, a hermeneutikai kritika a későbbi olvasó számára is tartogat megfontolandó üzenetet. Ugyanis „az emberi lét számos struktúrájára nem is alkalmazható a marxi megkülönböztetés” – hívja fel a figyelmünket Fehér M. István. „Hogy az ember halandó, azt lehet (és bizonyos értelemben kell is) értelmezni, de aligha lehet megváltoztatni”. (IV/529.)

4.

Az előbbieken jelzett üzenetek tartalma a négy kötet egészét áthatja, és minden írásából felénk sugárzik. Ezt észleljük mindvégig a szerzőnek a filozófia történetéhez való viszonyulásában, melyet plasztikus metaforák sokaságával jellemez. Fehér M. István úgy véli, hogy a filozófia története nemcsak ismeretanyagként és tudásforrásként, tanulságok és bölcsességek hordozójaként szolgál számunkra, hanem a filozofálás *gyakorlataként* is. Ezért úgy tekinti, hogy a kötetekben közölt tanulmányainak jó része a filozófia történetében megtett felfedező utazás, melynek során az utazó „útleírásokat”, „úti beszámolókat” készít, s ezekben nem annyira magukat a gondolkodó személyeket veszi számba, hanem inkább azt, hogy miről mit gondolnak, hogyan gondolkodnak, és mit mondanak. Az ilyen utazások lehetőséget kínálnak arra is, hogy a szerző ne (csak) az „otthonról hozottat” fejtse ki, hanem a „helyi adottságokból” próbáljon meríteni. Az ilyen filozófiatörténeti (idő)utazó helyzete és szerepköre a görög theoroszéhoz hasonlatos. A theorosz – aki

egyszerre küldött és vendég – szemlélő résztvevőként megtapasztalja a más városokban zajló eseményeket, hogy az így képződő benyomásait új tapasztalatokként közvetíthesse az otthoniak felé. Beszámolói során nem magából indul ki, hanem a másoknál látottakból, s nem törekszik valamiféle fölényes értékelő szempont alkalmazására, ami a saját világtapasztalatát fölébe helyezné másoknak.

Ugyanakkor a kötetek írásait figyelmesen olvasva azt is megtapasztalhatjuk, hogy Fehér M. István a vizsgált koncepciókhoz és szövegekhez való viszonyában nem marad meg a passzív szemlélődő pozíciójában. Saját bevallása szerint a „szeretetteljes elmélyedés a szövegben” (I/21.) jellemző rá, a „jóindulat hermeneutikájának” a kiterjesztése mások szövegeire és gondolatmeneteire. Ezért vizsgálódásai egyszerre filozófiatörténeti és hermeneutikaiak. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy a filozófiatörténeti vizsgálódásait, a régebbi korok szövegeivel való találkozásait a hermeneutikai beszélgetés szelleme hatja át, amivel egyszerre jár együtt a beszélgetés lezárhatatlansága és demokratikussága. Egyik résztvevő sem kerekedhet a másik fölé, senki sem sajátíthatja ki egyoldalúan a beszélgetés irányítását, vezetését, melyet a partnerek az igazság igényére való tekintettel folytatnak. Az ilyen beszélgető vizsgálódás velejárója a „horizonttágítás”, a megérintettség, sőt a megváltozás is. Egyszerre nyílik lehetőség benne az értelmezett szerzők lehetséges igazának a mérlegelésére és a saját addigi elvárás, megítélés, tudás felülvizsgálására és megváltoztatására. A megítélés kritériumainak a megvitatása is belefér. A Fehér M. István írásaiban megnyíló filozófiai beszélgetésekből az olvasó sem maradhat ki, a forgalomba hozott hatalmas tudáskészlet, a feltett kérdések, a kibontakoztatott értelmezések őt is bevonják a hermeneutikai folyamatba, saját gondolatok életre keltésére, a párbeszédben való részvétellel ösztönzik.

A szerző maga is felteszi s egyúttal meg is válaszolja a kérdést, hogy miként *hermeneutikaiak* ezek az írások. Esetükben a hermeneutikaiság többféle ismérve sorakoztatható fel, melyek nem mindig járnak együtt, sőt lehetnek eléggé eltérők is. Ezeket

az írásokat „triviálisan két okból” lehet hermeneutikaiaknak tekinteni: vagy azért, mert a hermeneutika körébe vágó témákról szólnak, vagy azért – s ez a gyakoribb – mert bármilyen más témáról is szóljanak, hermeneutikai megközelítéssel és „eszközökkel” vizsgálódnak. Gyakorta a hermeneutikai téma és a hermeneutikai vizsgálódás valamiféle kombinációja érvényesül. (vö. I/23.) A hermeneutika tekintetében tehát a lehetséges eljárások nyitottak és változatosak. De éppen a hermeneutikaiság az – mutat rá hangsúlyosan Fehér M. István –, ami minden esetben kizárja az „ellenképét”. A hermeneutikai megközelítési mód nem olyasmi, amit másvalami *ellenében* választhatunk és érvényesíthetünk. Semmilyen körülmények között sem minősül hermeneutikainak az olyan hozzáállás, amely egyoldalúan támad vagy védelmez másvalamit. A hermeneutikai nézőponttal összeegyeztethetetlen mind a polémia, mind az apológia egyoldalú gyakorlása, mivel egyik magatartás sem kellőképpen nyitott és elfogulatlan az igazság irányába, mi több, már eleve eldöntött, készen álló igazságképzetekkel operálnak.

5.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a L'Harmattan Kiadónál *Filozófia, történet, értelmezés. Hermeneutikai tanulmányok (2000–2020)* címmel megjelent, a szerzőnek az utóbbi két évtizedben kifejlesztett munkássága termékeit felölelő négy vaskos kötet a Fehér M. István által végzett munka volumenét, annak a filozófiai hermeneutika tekintetében úttörő jellegét, a modern európai filozófiai hagyomány recepciója terén nyújtott felbecsülhetetlen értékét a kortárs magyar filozófiai életben egyedülálló teljesítményként jeleníti meg.

A szerző az *Előszó*ban egy rátekintés erejéig az „egybegyűjtés”, „összegyűjtés” kifejezések jelentés-tartalmát is játékba hozza, finoman utalva arra, hogy az effajta módszertani és szerkesztési eljárás könnyen keltheti a szerénytelenség és önhiúság benyomását. Viszont a kötetek tartalma és szerkesztése éppen a maga sajátos hermeneutikai módján már önmagáért beszél. Ez az alapos, átfogó, a szemléleti összefüggéseiben

harmonikusan illeszkedő és a részleteiben is jól kidolgozott megvalósítás sokkal inkább magán viseli a hermeneutikai munkálkodásra természetesen jellemző szerénység jegyeit, semmint valamiféle hivalkodó felszíni teljesítményjegyek felsorakoztatásával adna okot a szerénytelenségben való elmarasztalhatóságra.

A szerző ugyanott a (szakmai/filozófiai) érdeklődés felkeltéséhez fűződő reményeinek is hangot ad igen találóan. A négy kötetbe foglalt írások olvashatók együtt, de tanulmányozhatók külön-külön is, aszerint, hogy mikor melyikhez kapcsolódunk a saját munkálkodásaink során. Akár így, akár úgy járunk is el, e köteteket lapozva azt tapasztaljuk, hogy a bennük található írások összességükben és egyedi darabjaikban is megkerülhetetleneknek bizonyulnak annak számára, aki komoly szándékkal adja a fejét a filozófia hermeneutikai jellegű művelésére. Ezek olyan kötetek, amelyek jó, ha kézügyben vannak, valahányszor szükségét érezzük annak, hogy egyik vagy másik bennük levő tanulmányhoz visszatérjünk, akár azért is, hogy szerzőjünkkel újabb filozófiai párbeszédbe bocsátkozzunk. Ilyenkor e kötetek tudományos tartalmának, szellemének és mondanivalójának köszönhetően mi magunk is részesévé válhatunk annak a hatástörténeti folyamatnak, melynek révén ily módon is igazolódni látszik, hogy a tanárként,

kutatóként, a filozófiai hermeneutika legmarkánsabb közép-európai képviselőjeként sokoldalúan tevékenykedő Fehér M. István igazi *iskolateremtő* filozófus volt. Ugyancsak ezt igazolják – a L'Harmattan Kiadónál közzétett négy tekintélyes tanulmánykötet szellemi hozadékának mintegy életszerű leképeződéseként – az irányítása alatt doktoráló tanítványainak és az általa hosszú éveken át irányított Hermeneutikai Kutatócsoport résztvevőinek a szellemi teljesítményei is, akiket manapság a magyarországi filozófiai élet neves képviselőiként tisztelhetünk.

A kötetek egészének a szerző által (is) ajánlott „jóindulatú figyelemmel” történő érdemi tanulmányozása részünkről, az olvasó/befogadó részéről, kétségtelenül hosszú időt, körültekintő és elmélyült szakmai erőfeszítéseket, igazi próbatételt igényel. De ezen az úton építő jellegű találkozásra nyílik alkalom egy olyan filozófiai alkotási folyamattal, melyet a vizsgált filozófiai téma- és kérdéskörök, a feltárt viszonyok és kapcsolathálók volumene, az újra- és továbbgondolásra tett kreatív gondolkodói erőfeszítések és megvalósítási kísérletek révén méltán tekinthetünk magyar nyelvterületen az utóbbi két évtized legjelesebb filozófiai teljesítményének.

Veress Károly